

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ СПІВІСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Статтю присвячено аналізу сучасних концепцій співіснування національно-етнічних меншин у межах спільного політичного простору. Зроблено спробу окреслити переваги та недоліки кожної з них, а також зробити висновок про найбільш оптимальну модель співіснування меншин на сьогодні у світі, що глобалізується.

Ключові слова: національно-етнічна меншина, мультикультуралізм, інтеркультуралізм, концепція розподілу сфер культури, модель індивідуальної свободи та культурного вибору.

Стаття посвящена анализу современных концепций сосуществования национально-этнических меньшинств в пределах общего политического пространства. Сделана попытка определить преимущества и недостатки каждой из них, а также сделать вывод о наиболее оптимальной модели сосуществования меньшинств сегодня в глобализирующемся мире.

Ключевые слова: национально-этническое меньшинство, мультикультурализм, интеркультурализм, концепция распределения сфер культуры, модель индивидуальной свободы и культурного выбора.

The article is devoted to the analysis of modern concepts of co-existence of ethnic and national minorities within a common political space. The author shows the advantages and disadvantages of each concept and concludes about the optimal model of co-existence between minorities today in a globalizing world.

Key words: national and ethnic minorities, multiculturalism, interculturalism, the concept of distribution of the spheres of culture, the model of individual freedom and cultural choice.

На сучасному етапі розвитку світової спільноти, що супроводжується процесами глобалізації, коли світ стає «єдиним», з одного боку, відбувається закономірне зміцнення зв'язків між країнами та народами світу, що знаходить свій вияв у певному ступені стандартизації окремих культурних норм і принципів, які сприймаються і використовуються в середовищі представників різних держав, націй, етносів тощо. Натомість, з іншого боку, у різних сферах суспільної життєдіяльності спостерігається посилення культурної диференціації та дезінтеграції, що покликані до життя явищем «етнічного й релігійного відродження». Цей феномен пов'язаний із підвищенням зацікавленості традиційними груповими, аскриптивними (успадкованими, наданими від природи, народження) формами ідентичності (етнічної, релігійної, расової), а також, відповідно, традиційними соціальними практиками.

Згадані явища спричиняють почастищення конфліктів між представниками різних етнонаціональних груп у поліетнічних державах. На початку XXI ст. такі конфлікти почали охоплювати не лише країни та суспільства з незавершеною національною консолідацією, а й держави-нації в Європі та Америці, де, здавалося б, представники етнічної більшості та меншин об'єднані в єдиний національно-державний «організм» на базі спільних цінностей, ідеалів та цілей, але, поряд із

цим, мають невід'ємне прагнення до збереження свого культурного різноманіття.

Тому, на наш погляд, актуальним є пошук та вивчення нових концепцій і теоретичних моделей, які б дозволили на практиці забезпечити мирне, безконфліктне співіснування національно-етнічних меншин у межах спільного політичного простору на засадах взаємної поваги, дотримання прав одне одного та культурних обмінів.

Розробкою й вивченням таких концепцій в історичній ретроспективі займалися зарубіжні та вітчизняні науковці: У. Кимліка [5], Ч. Кукатас [7], Ч. Тейлор [16], А. Блум [14], А. Шлезінгер [15], А. Борисов [2], Н. Висоцька [3], А. Колодій [6], В. Мамонова [9], Е. Паїн [10; 11; 12; 13] та ін. Ці та інші дослідники торкалися у своїх наукових розробках здебільшого однієї конкретної концепції співіснування меншин, розвиваючи та більш детально аналізуючи її. Запропонована стаття стане спробою узагальненого аналізу та порівняння переваг і недоліків різних теоретичних моделей співіснування національно-етнічних меншин, які мають місце в політичній теорії та практиці XXI ст.

Зважаючи на актуальність та необхідність подальшого вивчення проблеми, автор поставив собі за мету: 1) визначити та проаналізувати ключові концепції співіснування меншин у сучасному світі, що

глобалізується; 2) з'ясувати недоліки та переваги кожної з концепцій, визначивши найбільш оптимальний варіант співіснування меншин у межах спільного політичного простору.

Об'єктом дослідження є національно-етнічні меншини як суб'єкт політичних процесів, а предметом – сучасні концепції їх співіснування в межах спільного політичного простору.

Згідно зі ст. 1 Загальної декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття, останнє знаходить свій вияв у неповторності та багатоманітності особливостей, що властиві групам і спільнотам, з яких утворене людство. Це явище вважається джерелом обмінів, новаторства та творчості, відтак визначається не меншою необхідністю для існування людства, ніж біологічне різноманіття для функціонування світу живої природи загалом [4].

Однак згадане різноманіття нині породжує й проблеми співіснування різних культур та їхніх носіїв. Поряд із давніми суперечностями міжкультурної взаємодії в поліетнічних державах, які сформувалися на цьому ґрунті, продовжує з'являтися низка нових проблем. Це призводить до необхідності пошуку керівництвом держав таких теоретичних концепцій та розробки на їх основі практичних політичних курсів, які дозволили б ефективно вирішити наявні етнонаціональні суперечності та запобігти зародженню нових, виходячи з урахування інтересів як титульних націй, так і національних менших, що проживають у межах цих країн.

Початок 70-х рр. ХХ ст. став часом зародження принципово нової концепції співіснування націй та культур у межах спільного політичного простору, яка отримала назву «мультикультуралізм». В основу мультикультуралізму було покладено відмову від ідеї суцільної громадянської інтеграції в тому звучанні та смислово наповненні, у якому вона залишалася панівною до цього часу. Натомість ключова роль тепер відводилася заохоченню та підтриманню культурного різноманіття, «добросусідства» спільнот у межах єдиної держави.

За однією з версій [6, с. 6], термін «мультикультуралізм» почали використовувати в наукових колах, починаючи з 1957 р. із метою визначення офіційної політики Швейцарії, в основу якої було покладено ідею об'єднання різних етнічних та культурних спільнот в єдину націю. Згідно з твердженнями інших дослідників [9], «мультикультуралізм» як наукове поняття виник у Канаді в 1960-х рр. для позначення стану англо-французької бікультурності в умовах загрози квебекського сепаратизму. Офіційного політичного визнання мультикультуралізм набув 1971 р., коли його було включено як один із базових принципів до Конституції Канади, щоб окреслити новий урядовий курс цієї країни, яка зрештою визнала поразку асиміляторської політики. Серед держав, які згодом визнали на офіційному рівні мультикультуралізм, – США, Австралія, Велика Британія, ФРН, Франція, Нідерланди, Швеція, Фінляндія та ін. [11, с. 11].

Таким чином, уже до початку 80-х рр. ХХ ст. ключові постулати концепції мультикультуралізму вийшли на рівень засадничих принципів політичної практики більшості західних держав та міжнародних організацій.

До числа найбільш відомих теоретиків мультикультуралізму належать західні вчені Ч. Тейлор, У. Кимліка, Ч. Кукатас, А. Перотті та ін. Є й чимало критиків мультикультуралізму, наприклад представник британського егалітарного лібералізму Б. Беррі, А. Шлезінгер-молодший, А. Блум та ін.

На думку одного з основоположників концепції мультикультуралізму Ч. Тейлора, це явище являє собою певну форму самоствердження. Мультикультуралізм виявляється не лише в боротьбі індивідів за визнання, але й у вимозі визнавати їхню оригінальність, своєрідність груп, що висувається до інших. За словами Ч. Тейлора, окремі культури являють собою незалежні сутності; будь-який індивід може існувати лише як частина певної культури [16].

Звертаючись до питання політичної рівності між меншістю та більшістю в полінаціональному суспільстві, інший теоретик мультикультуралізму У. Кимліка акцентує увагу на проблемі значущості та статусу прав меншин. На його думку, національні меншини мають право вважати себе культурно дистинктивними спільнотами лише за умови, що вони керуються ліберальними принципами, визнаючи права інших спільнот.

У. Кимліка вважає, що держава не може відокремитися від етнічних проблем та етнічності в цілому. Він визнає, що вимоги низки етнічних та релігійних груп щодо надання державної фінансової підтримки окремим культурним заходам є справедливими, маючи на увазі ті акції, які працюють на підтримку та утвердження багатства і різноманітності культурних ресурсів. Це підвищує стабільність у суспільстві та усуває нерівність між етнічними й релігійними групами. Без певної фінансової підтримки держави значна кількість національних меншин може просто зникнути, втратити власну культурну ідентичність. Дослідник виступає за культурний ринок. Разом із тим, У. Кимліка висуває на порядок денний питання такого характеру: 1) причини, з яких суспільство має підтримувати культурне різноманіття чи своєрідність; 2) необхідність вивчення мов іммігрантів разом із державною мовою; 3) проблема громадянства, з якою безпосередньо має зв'язок і проблема терпимості чи толерантності [5, с. 145].

Американський політолог Ч. Кукатас, досліджуючи мультикультуралізм, пропонує п'ять варіантів реакції суспільства на культурне різноманіття: ізоляція, асиміляція, м'який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм, апартеїд [7].

М'який мультикультуралізм, на думку вченого, виявляється як у відмові від спроб не допустити виникнення культурного різноманіття шляхом самоізоляції, так і від намагання не дати йому вкорінитися, застосовуючи політику асиміляції національно-етнічних меншин. Інакше кажучи, у суспільстві має бути забезпечена свобода вибору ступеня асиміляції відповідно до бажань індивіда.

Типовою ж характеристикою жорсткого мультикультуралізму є те, що суспільство має вживати активних заходів для забезпечення меншинам не тільки повноцінної участі в житті суспільства, але й надавати максимальних можливостей для збереження їх ідентичності та традицій. До різноманіття потрібно

ставитися не просто толерантно, його потрібно закріплювати, заохочувати та підтримувати не тільки фінансово, але й через надання меншинам особливих прав [7].

Для російського вченого Е. Паїна, який ґрунтовно досліджує національно-етнічне, культурне різноманіття в суспільстві, мультикультуралізм – це «зовсім «свіжа» концепція, яка з'явилася в науковому використанні лише наприкінці 1980-х рр. і у зв'язку зі своєю молодістю ще не отримала серйозного теоретичного підґрунтя. Але дослідник зазначає, що незважаючи на це, популярність мультикультуралізму закладено в його ключовому постулаті, що визнає цінність культурного різноманіття країни (регіону, світу) та принципову неможливість (неприпустимість) ранжування культур (у тому числі етнічних) за принципом «нижча – вища», «головна – другорядна», «державотворча – решта» тощо [12, с. 67].

Українська дослідниця А. Колодій, зупиняючись на вивченні проблематики етнічності та етнонаціональної політики, визначає мультикультуралізм як принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає й підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати всіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян [6, с. 10].

Зважаючи на багатогранність терміна «мультикультуралізм» та наявність низки різних його тлумачень у сучасній політичній науці, українська дослідниця Н. Висоцька виділяє п'ять наукових підходів до розуміння мультикультуралізму, які сформувалися на сьогодні:

– демографічно-описовий: мультикультуралізм тут виступає як характеристика держави або суспільства, у межах яких наявне культурне, національно-етнічне, расове тощо різноманіття;

– програмно-політичний: мультикультуралізм визначається як комплекс політичних програм та заходів, що мають на меті забезпечення на практиці співіснування різних меншин на основі врахування їх відмінностей і відповідних потреб та прав за умови збереження національної єдності;

– ідеологічно-нормативний: мультикультуралізм – це сукупність різного роду ідеологічних течій, в основу яких покладено ідею культурного різноманіття;

– соціально-трансформативний: мультикультуралізм являє собою конкретну діяльність інститутів влади в державі, покликану забезпечити усунення будь-яких проявів дискримінації чи обмеження прав меншин;

– історичний: мультикультуралізм постає як необхідність вивчення причин зародження та умов розвитку культурного різноманіття в межах єдиного суспільно-політичного простору [3, с. 116-117].

Проаналізувавши вказану багатоманітність підходів до визначення мультикультуралізму, вважаємо за доцільне додати до класифікації Н. Висоцької ще одне тлумачення цього терміна як окремого принципу, який може бути покладено в основу національно-етнічної політики держави, що підтримує різноманіття в суспільстві.

Отже, можемо визначити мультикультуралізм як ідеологічну концепцію та політичну практику культурно

й етнічно неоднорідного суспільства, спрямовану на офіційне визнання та реальне забезпечення прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні, а також на підтримку відтворення й розвитку різних культурних систем.

Описовими ознаками мультикультуралізму є визнання можливості співіснування в одному політичному просторі кількох різних культурних, національно-етнічних, релігійних, мовних чи інших груп, які мають бажання та змогу відтворювати свою ідентичність.

Проте така описова різноманітність сама по собі не дає підстав для характеристики суспільства як такого, що реально забезпечує її існування та розвиток. Це породжує необхідність у наявності ще й нормативної сторони мультикультуралізму. Вона полягає у вживанні державою конкретних заходів, спрямованих на забезпечення прав, гідності та добробуту громадян незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, мови тощо.

Проте маємо відзначити, що на практиці політика мультикультуралізму, вирішуючи одні проблеми у функціонуванні поліетнічних держав, може стати причиною виникнення нових труднощів. Зокрема, мультикультуралізм у тому вигляді, у якому пропонують його теоретики (зокрема, й розглянуті нами вчення Ч. Тейлора, У. Кимліки, Ч. Кукатаса), сприяє відродженню групових форм ідентичності за рахунок гальмування індивідуальної різноманітності. Наприклад, країни Заходу, які інтенсивно впроваджували на практиці політику мультикультуралізму, стали свідками того факту, що громадяни, які через певні об'єктивні чи суб'єктивні обставини втратили свою групову (етнічну, релігійну, расову тощо) ідентичність, під впливом мультикультуралізму часто поверталися до неї [10]. Це було зумовлено тим, що пільги, які надавалися урядами на підтримку й розвиток культурної та етнічної неповторності, стосувалися груп, а не окремих індивідів. В аналогічних випадках знайшла вияв така вада мультикультуралізму, як схильність до посилення замкненості національно-етнічних спільнот та створення штучних меж між ними.

Із цього приводу А. Шлезінгер-молодший визначає мультикультуралізм як ідеологічну концепцію, яка за своєю сутністю призводить до заміни суспільних ідеалів «асиміляції – фрагментарністю, інтеграції – сепаратизмом» [15]. Такої ж точки зору дотримується й А. Блум, який наголошує на тому, що в мультикультуралізмі насторожує як фрагментарність, так і сепаратизм, а сама концепція мультикультуралізму призводить до нехтування особистими правами індивіда [14].

Російський учений А. Борисов розуміє мультикультуралізм як феномен етнокультурної фрагментації суспільства, що виступає проти культури як загальнонаціонального руху [2, с. 8].

Відтак, можна погодитися з Е. Паїним, який виділяє такі недоліки політичної практики мультикультуралізму:

– мультикультуралізм як офіційна політика реально надає підтримку держави не стільки окремими культурам, стільки спрямовує її на адресу конкретних груп, які представляють національні та етнокультурні спільноти, що складають здебільшого меншість у

державі. У зв'язку з цим, користуючись пільгами, ці групи необгрунтовано беруть на себе роль представництва інтересів усього свого етносу, релігії тощо;

- стимулюючи державну підтримку груп та спільнот, мультикультуралізм сприяє посиленню обциіної ідентичності за рахунок придушення індивідуальної. Аналогічна політика позбавляє людину можливості самостійно обирати, закріплюючи над нею владу групи, до якої вона належить;

- мультикультуралізм створює перешкоди для індивідуальної інтеграції представників різних меншин у громадянське суспільство;

- політика мультикультуралізму породжує штучну сегрегацію груп, формуючи «свого роду гетто на добровільних засадах» [13].

Із цим на разі погоджуються не лише більшість науковців та експертів у сфері національно-ї етнокультурної політики, а й широкі політичні кола. Наприклад, свідченням цього є той факт, що 2009 р. Рада Європи видала «Блу книгу з міжкультурного діалогу», де критично оцінила як концепцію культурної асиміляції, так і теорію та практику мультикультуралізму [1].

У результаті на початку ХХІ ст. навіть ті держави, де мультикультуралізм було закріплено на конституційному рівні, почали відмовлятися від його застосування.

Відтак виникла необхідність у пошуку принципово нової концепції та політичної практики, яка б враховувала недоліки попередніх та дозволила б, уникаючи їх повторення, вирішити проблему співіснування різних культурних та етнонаціональних спільнот у політичному просторі.

Однією з таких спроб стала стратегія розподілу сфер культури [11, с. 21]. Вона виходить із того, що в публічній, загальносуспільній сфері заохочується підтримання культурної однорідності для представників усіх національно-етнічних, релігійних, расових та інших груп, яка базується на визнанні та дотриманні таких формальних норм, які є спільними, єдиними для всіх громадян держави, а також таких принципів їх реалізації, що контролюються громадянським суспільством. У приватній сфері, навпаки, ця концепція віддає перевагу культурній різноманітності. Ідеологічні натхненники стратегії розподілу сфер культури наголошують на тому, що ця модель може вважатися компромісною, оскільки створить можливості для забезпечення, з одного боку, дотримання прав і свобод індивіда незалежно від його культурної, етнічної, національної, расової приналежності, а з іншого – дасть змогу забезпечити єдність та цілісність сучасного мультикультурного, поліетнічного суспільства.

Проте варто зазначити, що згадана модель співіснування породжує закономірне питання: чи можливо і як саме провести чітку межу в реальному суспільному житті між публічною та приватною сферами? На практиці ми є свідками того, що грань між цими сферами життєдіяльності людини та суспільства є досить тонкою, оскільки вони тісно переплітаються одна з одною. Наприклад, якщо представник певної національно-етнічної групи бажає вбиратися в національний одяг, то це є виявом його індивідуального права, свободи вибору, що стосується приватної сфери. Тоді постає питання: чи має він право з'являтися в

такому вигляді на вулицях населеного пункту в межах держави свого проживання, де титульною нацією є інша з іншими традиціями чи зразками вбрання? Чи не буде в такому разі це порушенням норм, які прийняті в публічній сфері? Те ж саме може стосуватися використання мови своєї спільноти: чи означає модель розподілу сфер культури, що користуватися власною мовою меншини можуть лише вдома між собою, а в публічних місцях розмовляти тільки офіційною мовою держави, у межах якої вони проживають? Або, скажімо, представники окремих релігій мають індивідуальне, «приватне» право сповідувати своє віровчення та відправляти релігійні культу. Але чи наділені тоді вони правом будувати власні храми в місцях свого проживання, де вони складають етнічну чи релігійну меншість? Адже в такому разі їх свобода сповідувати свою релігію вийде за межі приватної сфери у сферу публічну, де офіційною релігією може бути проголошене зовсім інше віровчення.

Таким чином, нерозривність публічної та приватної сфери життя індивіда вказує на найочевиднішу ваду моделі розподілу сфер культури, яка закладена в самій назві концепції, що породжує неможливість її реалізації на практиці та викликає потребу в пошуку нових стратегій етнонаціональної та культурної політики.

Однією з таких моделей виступає концепція індивідуальної свободи та культурного вибору, яку запропонував відомий філософ і науковець, лауреат Нобелівської премії з економіки А. Сен [8, с. 17-34]. Головна її ідея полягає в поступовому послабленні групових форм ідентифікації та переході до індивідуального вибору. «Культурна свобода» – це надання індивідам права жити й існувати відповідно до власного вибору, маючи реальну можливість оцінити інші варіанти. А. Сен підкреслює, «що велика кількість наявних у світі несправедливостей зберігається і процвітає саме тому, що вони перетворюють своїх жертв на союзників, позбавляючи їх можливості обрати інше життя і навіть перешкоджають тому, щоб вони дізналися про існування такого іншого життя». Ось і етнічні, релігійні та інші групові культурні традиції більшою мірою не добровільні, вони аскриптивні, приписані індивідові від народження. Тому основна мета політики заохочення культурної свободи полягає в послабленні цієї напередвизначеності. Концепція розглядає культурну різноманітність не як самоціль, а лише як інструмент реалізації культурної свободи у випадках, коли «завдяки їй розширюється культурний спектр соціального життя і можливість вибору» [8, с. 22]. Але концепція «культурної свободи» не стала нормою і в західних країнах, оскільки виникає складність із розробкою таких механізмів державної політики, які б дозволили розширити таку можливість вибору індивідів, подолавши, з одного боку, силу традицій, звичаїв, стереотипів, менталітету, а з іншого – усунувши при цьому осуд та зневажливе ставлення з боку усієї меншини, групи чи спільноти до тієї людини, яка вирішила відмовитися від певних групових норм і віддати перевагу загальним.

Позитивні риси мультикультуралізму та концепції індивідуальної свободи і культурного вибору сучасні теоретики та практики пропонують об'єднати в моделі інтеркультуралізму. Як і попередні концепції, інтеркультуралізм виходить з ідеї культурного різноманіття світу й окремих держав, але, на відміну від мультикультуралізму, який сповідує добросусідство

спільнот і культур, орієнтований не стільки на захист культурних відмінностей, скільки на віднайдення шляхів взаємодії цих різних спільнот як носіїв різних культурних систем. Інтеркультуралізм передбачає наявність спільних інтересів у громадян різних національностей, релігій і т. д., яких об'єднує спільне почуття громадянської відповідальності за свою державу [1].

Очевидною перевагою інтеркультуралізму можна назвати прагнення не заперечити політику мультикультуралізму, а додати до цієї концепції важливе завдання інтеграції спільнот. Ідентифікація та консолідація людей мають вибудовуватися не на етнічній а на громадянсько-політичній основі, на засадах загального добробуту в державі, спільного внеску всіх спільнот і груп, які проживають на певній території, в її розвиток.

Отже, серед ключових концепцій співіснування національно-етнічних меншин у політичному просторі на сьогодні в політичній науці варто виокремити мультикультуралізм, концепцію розподілу сфер культури, модель індивідуальної свободи та культурного вибору, інтеркультуралізм. Усі зазначені вище теорії засновані на визнанні та врахуванні факту поліетнічності та багатокультурності як світу, що глобалізується, у цілому, так і окремих держав і суспільств. Відмінності між ними полягають передусім у механізмах, які пропонуються застосовувати, щоб сприяти підтриманню та розвитку представників різних

національних, етнічних, релігійних, мовних, расових та інших меншин. Мультикультуралізм пропонує політику «добросусідства» меншин на засадах взаємного визнання та толерантного ставлення. Але тим самим він сприяє посиленню групової та придушенню індивідуальної ідентифікації людини, подекуди призводячи до зростання сегрегації, міжгрупової ворожнечі за умов застосування державою заходів сприяння окремим спільнотам. Модель розподілу сфер культури має явний недолік: виступаючи за розподіл культури на приватну та публічну сфери, вона не враховує того факту, що на практиці вони нерозривні, а тому її постулати втрачають можливість бути втіленими в реальному суспільно-політичному житті. Концепція індивідуальної свободи та культурного вибору виступає за сприяння подоланню напередвизначеності норм та цінностей для представників тих чи інших спільнот, схилиючи їх робити самостійний вибір, але не пропонує конкретних механізмів того, як можна подолати силу звичаїв, традицій та менталітету. Найбільш оптимальною наразі вбачається одна з найбільш нових концепцій – інтеркультуралізм, який виступає за пошук шляхів взаємодії різних спільнот як носіїв різних культур. Одним із таких шляхів має стати спільність інтересів громадян різних національностей і релігій, яких об'єднує спільне почуття громадянської відповідальності за свою державу, у межах якої вони проживають.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://micult.kmu.gov.ua/micult/uk/publish/article/206121.jsessionid=95545B4BA3F920D771F1AC2CE8EB820E>.
2. Борисов А. Мультикультуралізм: американський опыт и Россия / А. Борисов // Мультикультуралізм и етнокультурные процессы в меняющемся мире. – М. : Наука, 2003. – 201 с.
3. Висоцька Н. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Н. Висоцька // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 110–121.
4. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. Принята на 31-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО 2 ноября 2001 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/decl_diversity.pdf.
5. Кимлика У. Либеральное равенство / У. Кимлика // Современный либерализм. – М. : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С. 145.
6. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора. Випуск 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. – 2008. – С. 5–14.
7. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультуралізма [Електронний ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/study/327>.
8. Культурная свобода в многообразном мире : доклад о развитии человека-2004. – М. : Весь мир, 2004. – 328 с.
9. Мамонова В. Мультикультуралізм: разнообразие и множество [Електронний ресурс] / В. Мамонова. – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/606/32/>.
10. Паин Э. Вызовы культурного разнообразия, традиционализм и модернизация России [Електронний ресурс] / Э. Паин. – Режим доступу : <http://www.hse.ru/pubs/lib/data/access/ticket/13951733079bf144faf2714171cb026953040cc42d/Binder1.pdf>.
11. Паин Э. Закат вольгального мультикультуралізма как возрождение культуры модерна / Э. Паин // Россия в глобальной политике. – 2011. – № 2. – С. 8–23.
12. Паин Э. Между империей и нацией. Модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России / Э. Паин. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2003. – 164 с.
13. Паин Э. От мультикультурного раскола к мультикультурному единству [Електронний ресурс] / Э. Паин. – Режим доступу : http://www.presidentsovet.ru/structure/consolidation_group/materials/proceedings_of_the_workshop_from_the_multicultural_division_of_multicultural_unity.
14. Bloom A. The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students [Електронний ресурс] / A. Bloom. – Режим доступу : <http://iwcenglish1.typepad.com/Documents/14434540-The-Closing-of-the-American-Mind.pdf>.
15. Schlesinger A. The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society [Електронний ресурс] / A. Schlesinger. – Режим доступу : http://www.goodreads.com/book/show/250824.The_Disuniting_of_America.
16. Taylor Ch. The Politics of Recognition [Електронний ресурс] / Ch. Taylor. – Режим доступу : http://elplandehiram.org/documentos/JoustingNYC/Politics_of_Recognition.pdf.

Рецензенти: Шевчук О. В., д. політ. н., професор;
Шубін С. П., д. політ. н., доцент;
Бобіна О. В., к. і. н., доцент.

© Сидоренко С. С., 2014

Дата надходження статті до редколегії 16.05.2014 р.

СИДОРЕНКО Світлана Сергіївна – магістр політології Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: національні меншини в Україні, становище української національної меншини в інших державах, етнонаціональна політика України та зарубіжних держав.